

6. ANALÝZA ROZHovorŮ

Analýza (a také interpretace) patří mezi základní postupy a nezbytné nástroje pro historickou, ale také vědeckou práci obecně. Jejím cílem je pochopit a porozumět smyslu sdělení obsaženého buď v rozhovorech osobně realizovaných v průběhu terénního výzkumu, nebo v nahrávkách, které již byly pořízeny dříve a badatel si je vyhledal v některém z archivů.

VÝCHODISKA ANALÝZY A INTERPRETACE ROZHovorŮ

Mnohé projekty vznikají s cílem zachytit a shromáždit vzpomínky lidí, kteří byli svědky nějaké události, procesu či historického období. V průběhu jejich realizace, často dlouhodobé, dochází nejen k pořízení rozhovorů, ale také k přepisům, záznamům o rozhovoru a také archivaci veškerého materiálu, což má pro širší badatelskou obec velký význam i pro budoucí výzkumy. Stejně tak tato svědectví skrývají velký potenciál v oslovení širokého okruhu čtenářů v případě, že jsou edičně zpracována a knižně vydána. Jak ukazují zkušenosti např. zahraničních nakladatelství Oxford University Press nebo Palgrave MacMillan, editované přepisy rozhovorů dosahují mezi čtenáři značné míry ohlasu, a proto se podobné tituly často objevují v edičních plánech orálněhistorických řad těchto nakladatelských domů.¹ Podobnou

-
- 1 Z poslední doby viz např. Ye Weili – Ma Xiaodong: *Growing Up in The People's Republic. Conversation Between Two Daughters of China's Revolution*. New York, Palgrave MacMillan 2005; David P. Cline: *Creating Choice. A Community Responds to the Need for Abortion and Birth Control, 1961–1973*. New York, Palgrave MacMillan 2006; viz též D'Ann R. Penner: *Overcoming Katrina. African American Voices from the Crescent*

zkušenost učinily i badatelské týmy COH, ale obecně i Ústavu pro soudobé dějiny AV ČR, když se s obrovským ohlasem setkaly editované přepisy rozhovorů s bývalými komunistickými funkcionáři a disidenty, v menší míře pak i rozhovorů s aktéry studentské stávky z roku 1989, anebo i rozhovorů s „obyčejnými lidmi“ z řad příslušníků dělnických profesí a profesí inteligence z období tzv. normalizace.² Tento zájem byl (pro někoho možná paradoxně) větší, než jaký vzbudily publikace odborných interpretačních studií.

Pokud zůstaneme u příkladu COH, pak to si od počátků svého založení dalo za cíl realizovat výzkumné projekty, v jejichž rámci budou rozhovory realizovány, přepsány, archivovány, ale hlavně budou jejich přednosti kontinuálně využity k hlubšímu poznání dějin sledované doby. Vzorem pro výsledný charakter domácích výstupů se staly nejen práce metodologické, jako byl manuál Steinara Kvaleho, ale hlavně (dosud nedostižné) práce již mnohokrát zmiňovaných „klasiků obo-ru“ Alessandra Portelliho, Ronalda Greleho nebo Michaela Frische, kterým právě nevšední analýza vedená do detailu a následná (často velmi čtivá) interpretace dodaly punc prvotřídní kvality a jedinečnosti. A proto se i přes své nedostatky staly analytické a interpretační části publikace *Sto studentských revolucí*, interpretační sborník *Mocní...?! a bezmocní...?!* nebo interpretační část knihy *Obyčejní lidé...?!* z našeho pohledu tak podstatnými, neboť ukázaly jednak důležitost, jednak možnosti analýzy a interpretace rozhovorů pro bádání o našich soudobých dějinách.

V odborné literatuře i v samotné projektové praxi se ukazuje, že vždy záleží na tom, kdo analýzu provádí (narátor, badatel, vědecká komunita, společnost...) a v jakém stadiu výzkumu k ní dochází, případně kdy je dobré s ní započít. K jisté analýze stavu „vědecké“ a zároveň i „společenské poptávky“ dochází již v okamžiku formulování výzkumného záměru a jednotlivých cílů, což se dnes v praxi často děje v rámci grantového řízení, kdy se dotýčný projekt uchází o možnost financování u příslušné grantové agentury. Právě v jeho mechanismech jsou skryty prvky vnitřní (posudky interních zpravodajů a hodnotitelů) i vnější analýzy (posudky externích hodnotitelů),

---

City and Beyond. New York, Palgrave MacMillan 2009; viz též Michael L. Gillette: *Launching the War on Poverty. An Oral History*. Oxford UP 2010.

2 Např. dvousvazková kniha Miroslav Vaněk – Pavel Urbášek (edd.): *Vítězové? Poražení? Politické elity a disent v období tzv. normalizace. Životopisná interview*. Praha, Prostor 2005, byla dokonce zvolena Knihou roku 2005 v anketě časopisu *Dějiny a současnost*.

kteře ve výsledném součtu rozhodnou, zda se pro dané období soutěže (zpravidla vypisované jedenkrát za rok) dostane příslušnému návrhu výzkumu uznání a podpory, či nikoli.

Tento proces „v malém“ můžeme sledovat ale i v jiných případech, v akademické praxi mnohem běžnějších a čtenějších, tj. např. při zadávání (a „tvorbě“) témat bakalářských, magisterských či doktorských prací. Také zde se ocitá v centru dění historiografická analýza a „zhodnocení“ relevance tématu, přesnosti a úskalí jeho potenciálního zpracování, možnosti pramene základny, metodologické aspekty, časový plán, v případě využití orální historie možnosti oslovení okruhu narátorů apod.

Právě samotné téma a stanovený cíl mají zásadní podíl na tvorbě pomyslných mantinelů analýzy v průběhu vlastního výzkumu. Jak opět napovídá sama praxe, zpravidla po uskutečnění prvních pilotních rozhovorů (a v ideálním případě následného pořízení prvních přepisů) se z jejich obsahové či formální stránky zjistí, zdali je badatel „na správné cestě“, a z poodhaleného charakteru sdělení si pak případně sám či v týmové diskusi formuluje další okruhy otázek. Pokud není rozhovor veden jako interview zaměřené na konkrétní téma (např. dějinnou událost), pak se předstupněm analýzy stává již stanovení kritérií jednak pro výběr samotných narátorů (tj. „vzorku“), specifik jejich kontaktování, dále tematických okruhů otázek, které by měly rozhovory obsáhnout, a také specifik vedení rozhovorů. Pokud se opět obrátíme do výzkumné praxe COH, pak se o těchto problémech často velmi plodně a podnětně diskutovalo a diskutuje v první fázi projektu v rámci schůzek grantového týmu.

Jako příklad konkretizace cílů projektů, definice vzorku narátorů a také avizovaných okruhů otázek prostřednictvím analýzy v rámci týmových debat může posloužit projekt *Průzkum české společnosti v období tzv. normalizace. Biografická vyprávění příslušníků dělnických profesí a inteligence* (GA ČR 2006–2008). Mezi jeho metodologické zvláštnosti patřilo poměrně široké vymezení dělnických profesí a profesí inteligence. V původním grantovém návrhu, schváleném agenturou, bylo uvedeno:

Pokud jde o příslušníky obecně dělnických profesí, budou narátoři vybráni z velkých i malých podniků z různých odvětví lehkého a těžkého průmyslu (ČKD Praha, Škoda Plzeň, Škoda Mladá Boleslav, Vítkovice a Nová huť, doly v severních Čechách a na Ostravsku, textilní a potravinářský průmysl apod.). Inteligenci chápeme v jejím klasickém pojetí, tj. jak vysokoškolsky

vzdělané lidi, kteří pracují alespoň po část sledovaného období v povoláních odpovídajících jejich vzdělání. Hlavní pozornost se bude věnovat technokraticko-manažerské vrstvě, učitelům, lékařům, vědcům, umělcům, pracovníkům v justici apod.³

Definice byly při velmi živých debatách řešitelského týmu posléze upřesněny a bylo stanoveno, že za dělníky či dělnice by měli být považováni manuálně pracující, kteří nemají vyšší vzdělání, než je vyučení (a zároveň se nejedná o „falešné dělníky“ z řad postižených příslušníků inteligence např. po roce 1968). Druhou skupinu pak měli tvořit vysokoškolsky vzdělaní lidé, kteří rámcově působili v profesi související s jejich vzdělávací přípravou.⁴ Pomyslný „vzorek“ měl být (vedle již „tradičního“ regionálního rozvrstvení) rovněž vymezen generačně, tedy stanovením přibližného data narození narátorů mezi lety 1930–1950. Stejně tak byla nakonec před některými skeptickými názory obhájena jedinečná myšlenka a možnost poprvé genderově podchytit narátory v poměru 50 % mužů a 50 % žen.⁵

Ze zápisů ze schůzek řešitelského týmu je zřejmé, že mezi praktickými specifiky podrobenými týmové analýze je možné jmenovat také obavy badatelského týmu, zda badatelé budou schopni „porozumět“ svým protějškům z řad „obyčejných lidí“ (především pak příslušníků dělnických profesí) a jakým způsobem budou tito reagovat např. na otázku, jestli jsou ochotni poskytnout svůj životní příběh k „vědeckým účelům“.⁶

Jak dále stojí ve zdůvodnění návrhu, cílem výzkumu „dělníků a inteligence“ se pak mělo stát:

-
- 3 Viz ÚSD, Spisovna COH, Grantová přihláška standardního projektu GA ČR *Průzkum české společnosti v období tzv. normalizace. Biografická vyprávění příslušníků dělnických profesí a inteligence* (podáno 9. března 2005) – část C, zdůvodnění návrhu, s. 4.
  - 4 Viz ÚSD, Spisovna COH, Teze k metodologické schůzce k projektu *Dělníci a inteligence* z 25. 4. 2006.
  - 5 Viz ÚSD, Spisovna COH, Zápis ze 4. schůzky grantového projektu *Průzkum české společnosti v období tzv. normalizace. Biografická vyprávění příslušníků dělnických profesí a inteligence* z 10. 5. 2006.
  - 6 Viz ÚSD, Spisovna COH, Zápis z 1. schůzky grantového projektu *Průzkum české společnosti v období tzv. normalizace. Biografická vyprávění příslušníků dělnických profesí a inteligence* z 1. 2. 2006. Vzhledem ke skutečnosti, že bylo nakonec realizováno 113 rozhovorů a z toho bylo 61 s příslušníky dělnických profesí (51 pak s příslušníky inteligence), se původní obavy z prvních debat naštěstí nepotvrdily.

... zkoumání mentality a proměny názorů a postojů dvou vrstev společnosti... k normalizačnímu režimu. Pozornost bude soustředěna na každodenní život a chování příslušníků uvedených skupin, na objasnění otázky, proč se chovaly tak, jak se chovaly, a to jak v období před listopadem 1989, tak i v období tzv. sametové revoluce. Výsledky projektu tím přispějí i k rozšíření, prohloubení a zkonkrétnění dosavadních analýz charakteru „normalizačního“ režimu.⁷

Okruhy byly nakonec uspořádány do čtyř rámcových témat (otázek profesního života, trávení volného času, rodinného života a konečně vztahu k veřejné sféře a politice, a ty posléze ještě detailněji konkretizovány do podobných typů: „Co vás v práci těšilo, nebo vám naopak vadilo, a proč? Jak jste vnímal své postavení v práci a perspektivy profesního růstu? Jak jste vnímal své ohodnocení (plat, výhody, případně nevýhody)? Jak jste trávil volný čas a kolik jste ho měl (srovnání s dneškem)? Jak jste vnímal a zvládal různé nedostatky: nedostatek různého druhu zboží nebo příležitostí (např. omezené možnosti zahraničního cestování)? Co vás napadne, když byste měl srovnat životní úroveň své rodiny před listopadem 1989 a dnes? Jak vzpomínáte na období socialismu ve srovnání s dneškem? Zajímala vás politika ve vaší obci, okrese, případně politika celostátní nebo mezinárodní a případně proč/proč ne? Jaké jste vyhledával a využíval zdroje informací a proč? Co jste si před listopadem 1989 myslel o životě na Západě?“

Zde je třeba podotknout, že badatelé by měli velmi citlivě zvažovat a volit vhodnou míru konkrétnosti a přitom „otevřenosti“ okruhů, aby to neohrozilo relevanci či průběh jednotlivých rozhovorů, ale též celého výzkumu. Jak bylo řečeno v kapitole o vedení rozhovorů, příliš uzavřenými otázkami totiž může badatel narátorovi „vnutit“ svůj vlastní náhled na minulé dění, v opačném případě pak hrozí, že se rozhovor rozplyne v řadě banálních a všeobecných konstatování. Hodně tedy záleží jak na osobnosti tazatele, tak i narátora, na tom, jakou dokážou navodit „konverzační chemii“, která má posléze zásadní vliv na kvalitu rozhovoru, jeho analýzu a potenciální interpretaci.

Jedno z nejdůležitějších zjištění z našich realizovaných projektů je nutnost co možná největšího „odpolitizování“ vědeckých projektů v jejich počáteční etapě, tzn. v neutralitě názvů výzkumných

7 Viz ÚSD, Spisovna COH, Grantová přihláška standardního projektu GA ČR *Průzkum české společnosti v období tzv. normalizace. Biografická vyprávění příslušníků dělnických profesí a inteligence* (podáno 9. března 2005) – část C, zdůvodnění návrhu, s. 4.

návrhů. Hovoříme zde především o formě oslovovacího dopisu nebo prvního kontaktu s narátory. Pokud jsme explicitně zmiňovali, že nás bude zajímat například období normalizace, transformace atp., již předem jsme ovlivnili budoucí rozhovor víc, než jsme si připouštěli. Tímto způsobem totiž narátorům a narátorkám naznačujeme, že je náš výzkum veden, kromě jiného, s akcentem na politiku, změnu režimu, postoj k „vítězům“ i „poraženým“. Mnohem úspěšnější jsou podle nás projekty, které oslovují budoucí narátory s prosbou o sdílení vlastního životního příběhu, čímž dávají narátorům možnost volit vlastní cesty vypravování.

NARÁTOROVA VLASTNÍ ANALÝZA A INTERPRETACE

Z charakteru rozhovoru je patrné, že narátor v průběhu vyprávění podrobuje své vzpomínky analýze a interpretaci, neboť dílem spontánně, dílem záměrně „tvorí“ svůj příběh „na pozadí doby“. Sama vlastnost vše stále interpretovat je dána fyziologickými schopnostmi lidského mozku. To, že interpretujeme, si přitom nemusíme pokaždé ani uvědomovat. Zdá se, že člověk disponuje jakýmsi vnitřním orgánem, který dává světu kolem něho automaticky smysl. Podle Taleba při interpretaci funguje mozek v zásadě stejně jako při aktivitách, které považujeme za automatické a mimo kontrolu naší vůle, například jako dýchání. Naše mysl je jako vězeň, zajatec vlastní biologie, nad svými úsudky nemáme úplnou kontrolu, a pokud bychom tento jev chtěli popsat pomocí chemických procesů, pak je naše schopnost interpretovat odvislá na koncentraci dopaminu v mozku.⁸ Schopnost mozku je ale samozřejmě specifická, závisí např. od věku, pohlaví, od příslušnosti k určité sociální skupině a také od individuálních vyjadřovacích schopností. Snad i proto se např. bývalí studentští aktivisté vzpomínající okolo roku 1997, ve věku zhruba 25–35 let, vyjadřovali o svých pocitech a dojmech z „hvězdných hodin a dní“ listopadu a prosince 1989 velmi spontánně, upřímně a otevřeně (a to včetně těch, kteří měli v době nahrávání rozhovorů již „dobré společenské postavení“), ovšem s náznakem „generačního prožitku“ a také s tím, že přece jen mají valnou část produktivního života ještě před sebou. Jeden ze studentů proto takto vzpomíná:

8 Viz Taleb, *Černá labuť*, s. 84–85.

Práce v komisi [Vyšetřovací komise Federálního shromáždění k událostem 17. listopadu 1989 – pozn. autorů] a zkušenosti s parlamentními procedurami mě předurčily, že když se dělaly kooptace do parlamentu, tak jsem byl navržený studentským parlamentem jako někdo, kdo už má zkušenosti. Měl jsem i trochu zkušeností s vystupováním v médiích jako člen komise. Musím říct, že jsem kvůli tomu tři dny nespal. Mně bylo jednadvacet a půl, co jsem věděl o životě, a najednou bych měl rozhodovat od potratů až po státní rozpočet. Zdálo se mi to jako strašlivá odpovědnost a tíha. Potom jsem mluvil s lidmi, jako je třeba Otakar Motejl, kterým jsem věřil a vážil jsem si jich, a ti mi řekli, jdi do toho, je potřeba, aby tam byli lidi za študáky. Tak jsem do toho skočil a najednou jsem se dostal ze studentského hnutí do oficiální politiky.⁹

Naopak u věkově starších narátorů byla v jejich zamyšleních znát mnohem větší „protřelost životem“ a cítit daleko větší míra vyzrálosti a leckdy i komplexnosti pohledu, včetně „vícegeneračních“ přesahů (např. vzpomínek na období první republiky, na období druhé světové války či na léta poválečná). I proto např. jeden z narátorů z řad komunistických funkcionářů, narozený v roce 1945, na otázku kontinuity či diskontinuity svých politických názorů a postojů mj. odpověděl:

Společnost se vyvíjí. To znamená, že já třeba nesouhlasím s tím, jak se hodnotí teď ta 50. léta, byť jsem toho názoru, že kdokoliv je popraven nebo perzekvován za politický názor, tak to je špatně. Z obou stran. Ale na druhé straně, když o tom přemýšlím a diskutuji s lidmi, kteří to zažili, tak přece jen situaci v roce 1949–1950 nelze srovnat, trochu mě to mrzí, se společností v roce 2000. V roce 1949–1950 tam bohužel ta cena lidského života byla trochu jiná, než je nyní. Když vezmete lidi, že třeba po válce šli po Václaváku a zakopávali o mrtvolky... rozumíte, to znamená, že nazírání té společnosti i řešení rozporů bylo jiné, než je teď. Byť by se třeba taky našli na druhé straně někteří blázni, kteří by třeba nejradši v roce 89 některé protagonisty minulého režimu pověsili. Já jsem o tom přesvědčen. Byť to nikdo neřekl. Ale prostě ten celkový vývoj je stejný. A tehdy to bylo nůž na nůž, a kdybych to vztáhl tak, že kdyby ten režim nepoužil zbraň proti tomu, koho považoval za narušitele, tak možná společnost v tom úkolu neuspěla. Já to nechci

---

9 Viz ÚSD, COH, sbírka *Rozhovory*. Rozhovor s Janem Bubeníkem vedl Miroslav Vaněk, listopad 1998.

hodnotit, spíše chci říci, že ty procesy se opravdu musí obhájit v historii, musí se vymezit v historickém kontextu té doby, a nikoliv v té současnosti.¹⁰

Vedle faktické a faktografické stránky sdělení se právě u vyjadřování významů a smyslu asi nejvíce uplatňují analytické schopnosti narátorů. Zde je dobré poznamenat, že ačkoli má výzkumník možnost poslechnout si nahrávky znovu a zároveň si i prostudovat pořízené přepisy, zdaleka ne vždy se mu zcela podaří „dešifrovat“ a pochopit sdělovaný význam či jeho posuny. Zejména se jedná o posouzení zásadních faktorů: „historicity“ – tj. zda narátoři refletovali své postoje už v minulosti, a také „paměti“ – tj. jestli jejich mínění vzniklo až později (ideálně např. v průběhu rozhovoru), když se narátor snažil sám dobrat příčin svého konání nebo minulého dění obecně. Narátorovy závěry se logicky nemusí shodovat a „krýt“ se závěry historika a často se samozřejmě odvíjejí od „práce paměti“. Na druhou stranu nemusí být narátorovy postřehy nutně „objektivnější“ než ony historikovy, získané profesionální cestou z dalších pramenných zdrojů, neboť jak bylo již mnohokrát řečeno, i postoj tazatele je nutně subjektivní a tvoří nezbytnou součást výzkumu.

„CESTY HISTORIKOVY“ PŘI ANALÝZE ROZHOVORŮ

Parafrází názvu vzpomínkové knihy úvah jednoho z historiků-literátů českého dějepisce Zdeňka Kalisty můžeme opakovaně poukázat na fakt, že historikovy možnosti analýzy rozhovorů jsou skutečně různé.¹¹ Všeobecná shoda s dalšími společenskými a humanitními vědami panuje nicméně v tom, že mezi její základní cíle patří jednak vysvětlení narátorových sdělení a dále pochopení jeho obsahu a smyslu. K těmto základním cílům se pak přidává výklad faktorů, které průběh vzpomínání ovlivňovaly, osvětlení kontextu formujícího narátorovu osobnost a také analýza konkrétních podmínek, prostředí a okolností, které provázely rozhovory.

V užším slova smyslu je analýzu možné také vnímat jako postup zpracování rozhovoru, které jej jako celek rozebírá na určité složky

10 Viz ÚSD, COH, sbírka *Rozhovory*. Rozhovor s Viktorem Pázlerem vedl David Weber, 18. 3. 2003.

11 Reedice tohoto podnětného díla z roku 1947 doplněná o další eseje viz Zdeněk Kalista: *Cesty historikova myšlení*. Praha, Garamond 2002.

(elementy, prvky) obsažené v rozhovoru samotném. Přínos historika-badatele zde spočívá ve výběru kritérií při rozboru a posléze ve vystižení podstaty a výpovědní hodnoty analyzovaného pramene ve vztahu ke stanoveným výzkumným cílům. Důležité je dodat, že těmito postupy k rozhovoru sám nic nepřidává, nic do něj nevčleňuje, ani v něm nic nemodifikuje.

Komplexní přehled o možnostech, postupech a cílech analýzy a interpretace podal v díle věnovaném teoretickým a praktickým aspektům *InterViews* věhlasný norský psycholog žijící v Dánsku Steinar Kvale (1938–2008).¹² Jak Kvale podotýká, nejedná se o nějaký univerzální „recept“, jehož pomocí je možné „odhalit“ skrytý smysl v jakémkoli rozhovoru, ale jde pouze o nástroje použitelné k určitým účelům výzkumu, pro určité typy rozhovorů a vyhovující pouze některým badatelům. Hlavní těžiště analýzy podle jeho mínění spočívá v badateli a v otázkách, jež si klade od počátků výzkumu. Na základě vlastních bohatých zkušeností z oblasti klinické psychologie dochází k závěru, že v praxi analýza nikdy není „definitivní“ a že spíše končí nedostatkem času určeného pro výzkum nebo vyčerpáním badatele, než že by výzkumník dospěl k názoru, že materiál je natolik dobře analyzován a že následně vynikají jeho základní struktury a významy.¹³

Kvale v rámcové charakteristice evoluce rozhovorů a terénního výzkumu vylíčil šest postupných kroků dotýkajících se analýzy: 1. narátor nejprve popisuje svůj prožitek během rozhovoru, aniž jeho analýze on sám či tazatel věnuje pozornost, 2. narátor objevuje ve vzpomínkách zmiňovaných v rozhovoru nové vazby a nachází v něm „nové významy“ a spontánně své úvahy sděluje tazateli, 3. tazatel si „zhušťuje“ a interpretuje smysl narátorova sdělení a závěry ještě v průběhu rozhovoru sděluje narátorovi, který buď význam potvrzuje, nebo jej naopak koriguje a upřesňuje (že jej „myslel jinak“); v ideálním případě oba na konci nahrávání dospívají k jednoznačnému a oboustranně akceptovatelnému smyslu sdělení obsaženému v rozhovoru, 4. následný přepis rozhovoru, jež si interpretuje tazatel sám nebo s týmem odborníků, je strukturován a objasňován eliminací opakování a dějových odboček; zároveň se snaží vysvětlit narátorovu vlastní interpretaci

---

12 Viz Steinar Kvale: *InterViews. An Introduction to Qualitative Reserch Interviewing*. Thousand Oaks – London – New Delhi. SAGE Publications 1986. Autorův životopis je dostupný [on-line] na: http://no.wikipedia.org/wiki/Steinar_Kvale [cit. 21. 11. 2011].

13 Viz Kvale: *InterViews*, s. 187.

sdělení, 5. tzv. re-interview je v orálněhistorickém pojetí fakticky druhý rozhovor, v jehož průběhu je předložen narátorovi interpretovaný přepis, který může být následně narátorem dovysvětlen, okomentován či doplněn, 6. ve fakultativním kroku mohou být po skončení nahrávání nezávazně „sledovány“ narátorovy postoje a názory, a zejména fakt, jestli přizpůsobil své postoje novému náhledu, který sdělil v průběhu rozhovoru (to zjistíme nejlépe při terapeutickém rozhovoru nebo při dlouhodobém pozorování narátorova života „zvenčí“).¹⁴

Vzhledem k tomu, že orální historie patří do rozvětvené „rodiny“ kvalitativních přístupů bádání, autoři této práce se spíše počítají mezi badatele obezřetné a rezervované vůči kvantifikujícím prvkům, z nichž se ve společenských a humanitních vědách mnohdy vyvozují zevšeobecňující závěry. Naopak jsou příznivci citlivé analýzy, v jejímž rámci je každý narátor vnímán jako nezastupitelný jedinec s individuálními rysy, názory a zkušenostmi. Mezi nimi lze hledat na základě zevrubné analýzy paralely a podobnosti, ale jen těžko je možné „vměstnat“ jejich výpovědi do jednoznačných, generalizujících a definitivních rysů. Tím ovšem není řečeno, že by snad měl být snížen význam vnějších vlivů, jež pomáhají formovat narátorovu osobnost. Narátor, jak již bylo řečeno, je v průsečíku vlivů a sehrává v životě mnoho rolí, které ho formují, ale které si zároveň aktivně utváří on sám v interakci s okolím. Právě zmapováním této interakce můžeme v určitých mezích posléze poodhalit mechanismy fungování společnosti z orálněhistorické perspektivy, aniž bychom se uchylovali do dvou krajních poloh využívaných pro popisování dějin. Na jedné straně se jedná o zveličení významu jedince ve společnosti, nebo naopak popření jeho úlohy fatalistickým tvrzením, že člověkem ve společnosti „vládnou“ (a smýkají) „nadosobní“ procesy (či dokonce „zákony“).¹⁵ V pojetí autorů by měla orální historie zúročit své přednosti a předpoklady k demokratizaci dějin a jít „zlatou střední cestou“ mezi oběma zmiňovanými extrémy.

I když konkrétních přístupů k analýze a s nimi spojených aspektů může být samozřejmě celá řada, zastavíme se u těch, které se nám z historického pohledu a také na základě praxe zdají nejpodstatnější.

14 Tamtéž, s. 189–190.

15 V této souvislosti se zdá autorům nepatřičné hovořit ve spojitosti s publikací interpretačních studií knihy *Obyčejní lidé...?! o pokusech nahradit „neopozitivismus písemných dokumentů“ následnou „fetišizací orálněhistorických interview“*. Recenze na zmiňované dílo viz Vítězslav Sommer: *Kniha, o které se hovoří. DaS 2011, č. 3, s. 44.*

OBSAHOVÁ A PSYCHOLOGICKÁ ANALÝZA ROZHOVORŮ

Analýzu z hlediska obsahu začínáme okamžikem shromáždění veškerých potřebných znalostí a vědomostí z pramenů a literatury, ještě před zahájením prvního nahrávání. Po jeho uskutečnění si můžeme svou znalost doplnit dalším studiem, případně se můžeme pokusit „bílá místa“ vyplnit okruhy otázek a pobídkami narátora k jejich osvětlení v průběhu druhého rozhovoru. Po přepsání obou (či více) rozhovorů se údaje získané od narátora třídí podle určitých kritérií. Rámcový návod, jak postupovat při obsahové analýze, podal již zmiňovaný „doyen“ české orální historie Milan Otáhal (inspirovaný myšlenkami Steinara Kvaleho). V rámci obsahové analýzy se snažíme podchytit významné úseky (elementy) rozhovoru pomocí tzv. kondenzace, kdy vydělujeme přínosná sdělení eliminací „odboček“ a opakování. Pak následuje tzv. indexace přepisu, tj. vytvoření seznamu jednotlivých prvků rozhovoru (faktů, dat, specifik narátora projevu apod.), jež jsou v přímé souvislosti se zkoumanými cíli projektu. Tyto indexy či rejstříky (v elektronické či „papírové“ formě) zachycují konkrétní aspekty pojmávané problematiky (včetně např. míry subjektivity narátora); usnadňují nám orientaci, ale také nás mohou přivést k vysledování dosud nezřetelných souvislostí. Kondenzovaný celek rozhovoru dále rozčleňujeme podle probíraných témat (můžeme si utvořit „mentální mapy“ i orientační schémata), přičemž věnujeme pozornost nejen rovině faktografické, ale i výpovědní hodnotě, frekvenci a prostoru, který jim narátor věnoval, míře jeho zájmu, otevřenosti, originalitě jeho podání apod.

Rozčlenění může být i chronologické, kdy si naopak v analýze všímáme odboček, které narátor věnoval svým konkrétním životním etapám. Dále se pokoušíme zjistit, zda to bylo způsobeno asociativním myšlením a „prací paměti“, nebo se jednalo o záměrné „vybočení z linie“, případně o pokus ilustrovat, naznačit či alegorizovat líčené dění. Vytvořené dějové linie lze při analýze opírat také o „klasické“ dějinné mezníky (např. 1938, 1939, 1945, 1968, 1989) nebo o „subjektivní“ data význačná pro samotného narátora či narátorku (narození, data studií, kariérních úspěchů, svatby, narození dětí, úmrtí v rodině apod.), přičemž ta se mohou, ale i nemusí, vzájemně překrývat. Jeden z narátorů z řad inteligence vzpomíná na konec 30. let:

Na konci roku 1938 jsme se stěhovali na Vinohrady, respektive na hranici Žižkova a Vinohrad. ... Když jsme se přestěhovali, tak ty věci šly velice

rychle za sebou. Přesně si pamatuju na první den okupace. Bydleli jsme v Lucemburské až u Olšanského hřbitova proti garážím Samir, který teď v těch posledních letech zmizely. Vždycky jsem směl ven a ten den jsem ven nesměl. To jsem měl zakázaný, poněvadž rodiče měli strach... Jenom jsem slyšel kroky, a jak dupou vojáci, jak jdou dolů Jičínskou ulicí... Pak samozřejmě pro mě byl zážitek pohled na německé vojáky, cpoucí se u Suse párkama, poněvadž ty tenkrát v Německu vůbec neměli, ty kupovali za pár babek tenkrát, Sus je takový uzenářství proti Floře, to bylo vyhlášený. A tam voni stáli a cpali se párkama, praskalo jim to v puse. To byl pro mě velmi zajímavý zážitek.¹⁶

Takto vzniklá faktografická analýza opírající se o vypracovaný seznam konkrétních informací a dat uvedených narátorem se posléze porovnává s dalšími údaji z jiných zdrojů či z literatury. Nalezené rozpory je nutné brát (a to je třeba zdůraznit!) nikoli jako „zpochybňování“ pravdomluvnosti, upřímnosti či rozhledu narátora, ale jako výzvu k odhalení důvodů či motivů, proč se zde rozpory vyskytly. Často za nimi stojí mnohokrát zmiňovaná selektivita a transformace paměti, nezájem nebo nesoustředěnost narátora v konkrétním okamžiku rozhovoru, nepochopení otázky apod. Zároveň můžeme dodat, že ne vždy se podaří skutečné motivy a důvody badateli odhalit...

Cílem této analýzy není pouze rozbor obsahové stránky rozhovoru, ale celé narátorovy osobnosti včetně jeho reakcí na projekt samotný, na konkrétní otázky, na vzájemnou interakci s tazatelem apod. V kontextu českého prostředí právě zde shledáváme zásadní rozdíl a posun oproti vžitě „práci s pamětníky“. Znovu zopakujme, že mezi hlavní úkoly a přínosy orální historie patří rozlišit, diferencovat a sdělit, jak lidé konstruují svůj „svět zkušenosti(í)“ a jak o tom sami hovoří. Například na osobní reflexi a význam celospolečenských změn roku 1989 vzpomínala jedna z narátorek z řad dělnických profesí:

Tazatelka: Jak jsi to prožívala tady ty události kolem revoluce v roce 1989?

Narátorka: Nijak zvlášť, to se mnou nic nedělalo, protože jsem si říkala, hele, pro mě se nic nemění, já do práce chodit musím za každého režimu, vždycky, vydělat si musím na to živobytí a na to bydlení, nikdo mi nic zadarmo nedá, sem si říkala, tak sem to tak brala nějak asi tak.

Tazatelka: A tušila jsi, že něco takového přijde, byly znát nějaký náznaky?

16 Viz ÚSD, COH, sbírka *Rozhovory*. Rozhovor s Václavem Smetanou vedl Pavel Mücke, 25. 9. 2007.

Narátorka: Tak jako mluvilo se vo tom nebo jak se píše takhle v novinách a to, ale v každý práci máš, že probíráš takovou tu situaci a že sou nadšenci, že se rozčilujou, ale já jsem to nijak asi neprožívala. Nepamatuju si, že bych to prožívala.¹⁷

Mezi velmi důležité aspekty analýzy by mělo patřit také místo „ticha v rozhovorech“, pojednání o traumatu a o citlivých tématech z různých důvodů zmiňovaných velmi opatrně nebo zcela nezmiňovaných. Jako jeden z příkladů může posloužit rozhovor s narátorkou, která se až po navázání vztahu důvěry s tazatelkou v průběhu druhého rozhovoru obsáhleji rozhovořila o lítosti nad úmrtím svého manžela a nad pocitem zodpovědnosti za rodinu a zároveň i o jisté osamělosti ve svém věku:

Je mi líto, že už je mi tolik let, což jsem si uvědomila vlastně odchodem muže. Jsou tu nějaký roky a nikdy jsem si nemyslela, že ten věk je už takovej, že bych mohla umřít, že už tady nikdy nebudu. Rozumíš mi, že prostě už jsou děti dospělý a že mi už vlastně je... já jsem si dycky říkala, jé, než mi bude 50, a najednou buch a vono je to tak strašně rychle, že to si člověk ani neuvědomí, a je to tady. Tak si říkám, pane bože, dej mi sílu a hlavně zdraví, at se eště dožiju těch potomků nějakých, nebo abych věděla, když už se nedožiju vnoučat, jak ty děti pokračujou. Jakou cestou jdou, abych si mohla pak v klidu vovedít. Nebo tak nějak. Myslim si, že musí něco eště existovat, že je snad budu pozorovat svrchu. Ale bohužel, čím sem starší, a když mám někdy jako takovej smutek, tak se tak ubíjím s tím. Tak jako si říkám, eště teď nemůžu, eště ne. No nevíš, nevíš, dneska jseš tady, dyž si přečtu ty listy a vidíš ty ročníky, to je hrozný. Jako umíraj čím dál mladší lidi. Anebo ty chlapi, já nevím, čím to je, je to 60 let, nedožítejch 60 let, dyť se nedožijou ani důchodu. Takže jestli ty nahoře, co nás vedou, jestli tohodle chtěj docílit, že daj důchod na pětadesát, tak z nás, z toho středu, se málokdo těch pětadesátí vlastně dožije.¹⁸

Tímto okamžikem se dostáváme k analýze psychologické. Ta by měla být realizována buď zkušeným výzkumníkem s letitou praxí v analýze rozhovorů, nebo přímo specialistou psychologem (případně může být zvolena konzultace s ním), neboť se jedná o schopnost vnést

17 Viz ÚSD, COH, sbírka *Rozhovory*. Rozhovor s Marií Plachou vedla Jitka Sobotková, 3. 7. 2007.

18 Tamtéž.

do uvažování nad nahrávkou/přepisem pro historiky obecně poměrně cizí postřehy a informace o vnitřním světě narátorů, jejich postojích, obavách nebo přáních. Psychologický rozbor (často uskutečněný spíše nad videozáznamem) může pomoci i odhalení případných zavádějících výpovědí a porozumění tomu, proč někteří narátoři v určitých specifických otázkách fabulují, případně si vymýšlejí fantazijní verze vlastního příběhu. Podobně jako u předešlých druhů analýzy je nutno brát v potaz „práci paměti“, trpělivě a citlivě vyhledávat význam jednotlivých segmentů příběhu, opět odolat pokušení přespříliš zdůraznit (a tak přecenit) určité elementy na úkor jiných v kontextu celého rozhovoru a jeho průběhu. Předmětem tohoto druhu analýzy se stává jednak hledání významu toho, co bylo v rozhovoru vyřčeno, jednak témata málo zmiňovaná či zcela tabuizovaná. Badatel si následně klade otázku, zda se jednalo o témata pro narátora příliš citlivá, či naopak nedůležitá a pomíjívá. Za těmito skutečnostmi může být opět množství důvodů: nedostatek důvěry k tazateli, ostych před ním, genderová či generační „nevyrovnanost“ ve vztahu tazatel–narátor apod.¹⁹

ANALÝZA SMYSLU SDĚLENÍ V ROZHOVORECH

Za klíčový moment a z historiografického pohledu pomyslný vrchol je možné považovat analýzu smyslu rozhovorů. Ta se často odehrává v poslední fázi výzkumu, pomocí komparace souboru různých rozhovorů a v kontextu poznatků získaných z dalších pramenů a literatury, kdy už se zaměřujeme na faktickou interpretaci určitého tématu. Jak je opět zřejmé, „jejich řeč“ (podobně jako sdělení jiných pramenů) lze jen těžko oddělit a analyzovat bez určité míry interpretace a podání výkladu, co daný rozhovor z historického pohledu vlastně znamená. Badatel se při této práci vždy ocitá „na tenkém ledě“, mezi hrozbou přílišného zkresení a snahou podchytit v co nejširší škále odstíny, vrstvy a náznaky rozhovoru. Tento zásadní problém je možné reflektovat také otázkami: Do jakých detailů a podrobností má historik zajít při své analýze, která je mnohdy časově i intelektuálně velmi náročná? A kdy lze naopak označit některý z aspektů za nepodstatný detail, který je možné pominout? Z praktického hlediska je samozřejmě třeba zachovat určité meze analytického snažení z toho důvodu, aby se

19 Zde je možné předpokládat potenciálně velké rozdíly v charakterech rozhovorů mužů a žen. Zatímco ženské vyprávění často nese rysy „anamnézy rodinných vztahů a dějin“, mužské rozhovory bývají „kariérné a individualisticky“ zaměřené.

rozhovor nestal prostorem pro nekonečné diskuse nad významy (jako jsme tomu svědky např. u některých náboženských textů). Z našeho pohledu je však vhodnější analýzu spíše prohloubit do detailů než nějaký podstatný jev opomenout. I proto by si měl badatel v co nejkratším časovém horizontu pořídit záznam o rozhovoru, kde analyzuje nejen nejasná místa a pasáže, ale zamýšlí se i nad potenciálními okruhy otázek pro další (již plánované či pouze hypotetické) sezení.

Orální historie může při analýze těžit z obrovské výhody, která bývá leckdy předmětem skryté nevole (a závisti) některých kolegů zabývajících se staršími obdobími, tj. že z „pramene latentního“ se sama aktivně podílí na vzniku posléze fyzicky existujícího pramene (rozhovoru). Zároveň má často příležitost znovu oslovit narátora, aby případně doplnil a zpřesnil svá vyjádření při dalším setkání, ovšem za podmínky opětovného souhlasu, a také pokud mu to umožní jeho psychický a fyzický stav.

V souvislosti s analýzou rozhovorů se často diskutuje o využití kvantitativních a kvantifikujících přístupů běžných v dalších společenských vědách (např. v lingvistice nebo v sociologii). Ty sice představují relevantní nástroj analýzy, ovšem řada orálních historiků je k nim spíše skeptická, neboť podle nich nepředstavují z historického pohledu optimální způsob, jak proniknout ke smyslu sdělení a postihnout významy obsažené v rozhovorech. V tomto pojetí se totiž východiskem analýzy stává předpoklad, že narátorovo „řetězení vzpomínek“ je utvářeno proudem znovu vyvolaných vjemů a asociací, k nimž dochází v průběhu vyprávění. Úkol analýzy spočívá ve vnesení určitého řádu do tohoto zdánlivého chaosu tak, aby bylo možné se při pohledu zvenčí ve vyprávění lépe orientovat. Jak jsme již zmínili, vzpomínky narátora nejsou často organizovány ani tematicky ani chronologicky, ale z „pamětního amalgámu“ tvoří síť významů a asociací spojujících svého tvůrce s mnoha společnostmi a entitami, v nichž se pohyboval či pohybuje. Tato síť je utvořena se záměrem zachytit a sdělit smysl prožitků a zkušeností, jak ho on (či ona) sám (či sama) cítí, a proto lze v tomto pojetí analýzy jen těžko a priori vyloučit nějaký segment v rozhovoru jako „nepodstatný“.²⁰

Zkušený lingvista a naratolog Alessandro Portelli v této souvislosti připomíná, že rozhovor je narativní pramen, při jehož analýze postihujeme a vyčleňujeme určité rysy společné i dalším narativním

20 Viz Barbara Allen: *Recreating the Past: the Narrator's Perspective in Oral History*. *Oral History Review* 12, 1984, s. 1–12.

pramenům (např. folkloristickým útvarům nebo krásné literatuře). K těmto rysům patří i narátorovo vlastní rozvržení vyprávění na určité nestejně dlouhé úseky, pojednávané v průběhu rozhovoru různou rychlostí a intenzitou. Do tohoto řetězce individuálních vzpomínek se zapojují i avizované prvky kolektivní paměti, ať už obsahové (např. společné skupinové prožitky), nebo formální (např. typické „skupinové“ formulace, jazykové obraty, citáty, písně, přísloví, průpovídky, anekdoty apod.), které lze „podchytit“ mj. jazykovou analýzou. Italský klasik poukazuje právě na ty prvky rozhovorů, z nichž vyvstávají subjektivní prožitky, neboť subjektivita je ve stejné míře součástí dějin, jako jsou jejich mnohem viditelnější součástí „fakta“.²¹ Jeden z dělníků se v tomto duchu zamýšlí nad srovnáním předlistopadového a polistopadového života:

Tazatel: Vrátil se k tomu, my jsme mluvili o životní úrovni těch sovětských vojáků, ale mě by zajímalo, kdybyste srovnal svoji životní úroveň tenkrát a po roce 1989, to jak vnímáte?

Narátor: V tom starém režimu já jsem měl svoji práci rád, dost jsem si vydělával, v tu dobu to byly peníze! Kolem devíti, až taky deset tisíc jsem měl a kluci, co dělali, tak ti měli osm až devět tisíc taky. V tu dobu to byly peníze! To je jako teď desetkrát tolik!

Tazatel: To mluvíme o osmdesátých letech.

Narátor: No, v tu dobu. No, tak jako v tu dobu já jsem se špatně neměl. A teďka po té hadrový revoluci, vy se smějete, ale ono je to tak, to je, oni říkají sametová a já říkám hadrová. Tak neříkám, důchod nemám teda velicej, mám 8500 jako, jo? Ale dělám jako tu práci ještě, vedle si přivydělám, tak špatně se nemám. Ale za starýho režimu bych nemusel dělat. Protože vnučka, ta nás stála dost peněz, každěj měsíc to stálo deset tisíc, škola a byla to státní škola! A teď jenom knížka stála přes dva tisíce. A teď ona potřebovala do roka dvě, tři, pač, ty zdravotní knížky, to je dost jako drahý. A ono celkově všechny knížky po té hadrový revoluci šly nahoru. Ty stojí dost peněz, to jsou ty z medicíny.²²

A jak jsme si již ukázali dříve, hranice mezi „objektivními fakty“ a prožitky je často velmi tenká...

21 Viz Alessandro Portelli: What makes oral history different. In: Robert Perks – Alistair Thomson (edd.), *The Oral History Reader*. London, Routledge 1998, s. 67.

22 Viz ÚSD, COH, sbírka *Rozhovory*. Rozhovor s Jaroslavem Hillem vedl Miroslav Vaněk, 5. 10. 2006.

Italský přínos pro orálněhistorickou analýzu představuje poukaz na fakt, že v rozhovoru je nutno brát v potaz i roli tazatele a jeho subjektivitu. Proto i jeho vstupy by měly být posléze analyzovány a interpretovány, neboť představa, že tazatel může z rozhovoru a z orálněhistorického výzkumu „vymizet“, je velmi iluzorní. Naopak vědomé „zaujímání“ stran a rolí narátora i tazatele není vnímáno jako nedostatek či chyba, ale jedná se o bytostnou součást orální historie. Tento rozdíl je patrný např. při analýze tzv. životního příběhu a také strukturovaného interview. Zatímco role tazatele bývá v prvním případě upozaděna, v druhém je naopak velmi aktivní. I vzhledem k charakteru interview bude jeho obsahová analýza do značné míry předznamenána otázkami tazatele, přičemž jeho interpretace se bude těsněji vztahovat spíše k „obecným otázkám dějin“ než k samotné osobnosti narátora. V tomto případě pak nebývá nezbytná podrobná jazyková analýza, neboť smysl tohoto druhu nebo části rozhovoru spočívá do jisté míry v charakteru „konfrontace“ narátora s dějinnou událostí či procesem. Jedna z ukázek pochází z „konverzačně“ laděného rozhovoru ze sbírek shromážděných v rámci projektu *Politické elity a dissent* a týká se postojů a prožitků narátora vztahujících se opět k roku 1989:

Tazatel: ... ten rok 1989 u Vás ještě nějak proběhl...?

Narátor: Rok 1989 proběhl normálně, Palachův týden...

Tazatel: Nebyl jste zadržen?

Narátor: Při těch manifestacích nikoli, byl jsem samozřejmě v ulicích, ale zadrželi jiné, kteří kladli kytice. Někdy jsem byl zadržen, nevím kdy, možná v srpnu nebo kdy, zase klasicky, a jinak to bylo jako jiné roky. Sedmnáctý listopad jsem trávil doma, na Albertově jsem nebyl.

Tazatel: A nezadrželi vás nebo neřekli, že musíte z Prahy?

Narátor: Ne, ne, ne, nic takového neříkali. To u mě ani nezkoušeli, nějaký jako odjedte z Prahy nebo to. To ne, to nikdy.

Tazatel: Třeba Havlovi řekli...

Narátor: Tak on se s nimi bavil a snažil se jaksi o nějaké řešení. Já jsem se s nimi prostě nebavil. Kdyby mně řekli, odjedte z Prahy, tak bych řekl, neodjedu. To věděli... Takže já jsem byl doma, na Albertov jsem nešel a o tom, co se tam dělo, jsem se dozvěděl z Hlasu Ameriky v devět večer. Potom někde Zifčák tvrdil, že jsme to já s Václavem Bendou organizovali.

Tazatel: V těch svých pamětech?

Narátor: Já mám pocit, že tam. Já už si přesně nepamatuju, kde to bylo...

Tazatel: A pak jste nějak se zapojil do OF?

Narátor: Ne, ne, ne. Já nejsem ten koncepční člověk, který by vymýšlel OF. Já jsem se samozřejmě zase zapojil do toho, co je mi vlastní, to znamená rozmnožování, distribuce, fungoval nejdřív teda Informační servis, který se potom přejmenoval na Respekt, takže jsem rozmnožoval Lidový noviny, Informační servis a rozšiřoval je... To už jsem pracoval jako topič u Hotelů a restaurací Praha 1... takže jsem to rozšiřoval mezi přáteli.²³

JAZYKOVÁ ANALÝZA ROZHOVORŮ

Zásadním přínosem (alespoň částečného) přijetí tzv. lingvistického obratu se stal fakt, že rozhovor už není vnímán jen jako pouhé faktografické sdělení, ale zároveň i jako forma narativu a slovní interakce mezi narátorem a tazatelem. I z tohoto důvodu jazyk představuje další obrovské téma a pole pro analýzu.²⁴

Jako jedno z témat tohoto druhu analýzy se nabízí sledování způsobu mluvy. Na něm se projevuje nejen jazyková „obratnost“ narátora, ale také jeho vzdělání, sečtělost, všeobecný rozhled, ale i „hlubší vrstvy“ a širší stránky jeho osobnosti. I proto by mělo vést zachování významu jazykového projevu narátora k maximální citlivosti např. při zpracování editovaných rozhovorů, neboť publikovaný materiál – pokud je vnímán jako historický pramen – by neměl úpravami ztratit svou originalitu a charakter. Tento druh respektu by se samozřejmě měl projevit i v analýze rozhovoru. V jejím průběhu by přepis neměl zůstávat výhradním základem interpretace, neboť mimo něj se nachází mnoho dalších projevů a signálů, které mohou být důležité pro pochopení celkového významu sdělení. I proto je důležité vycházet též např. ze záznamu o rozhovoru, který byl mj. za tímto účelem vytvořen.

Přepis, pořizovaný pro usnadnění analýzy a interpretace, by měl respektovat specifika narátorovy mluvy a jejich proměny v průběhu rozhovoru i vzhledem k tomu, že jazyk je třeba vnímat jako klíč

23 Viz ÚSD, COH, sbírka *Rozhovory*. Rozhovor s Jiřím Gruntorádem vedl Milan Otáhal, 5. 6. 2003.

24 Jako příklad kvalitativních lingvistických přístupů k analýze a interpretaci rozhovorů viz např. Dana Gablasová: „Tenkrát se to takhle neřikalo, komunistický režim...“: Lingvistická analýza životopisných rozhovorů. In: Miroslav Vaněk (ed.), *Obyčejní lidé...?! Pohled do života tzv. mlčící většiny. Životopisná vyprávění příslušníků dělnických profesí a inteligence*. Praha, Academia 2009, s. 97–132; příkladem kvantitativní a kvantifikující analýzy orálněhistorických interview např. viz Martin Hájek: *Počítačová textová analýza metodou sledování spoluvyskytů slov*. Dostupné [on-line] na: http://archiv.soc.cas.cz/download/1075/DaV10_1_s19_37.pdf [cit. 20. 11. 2011].

k „poodhalení“ sítě sociálních vztahů. Důležité je také sledování organizace mluvy, její výstižnosti, chaotičnosti, užití lámaných, neúplných či opakujících se vět apod. Z neohrazených vět můžeme usuzovat např. na to, že narátor mluví o pojednávaném tématu poprvé, že si paralelně vzpomíná na jinou událost, případně v průběhu vyprávění „zápasí s emocemi“, což se projevuje na jeho sdělení. Naopak dobře rétoricky zvládnutou řeč je možné považovat buď za projev vysokého stupně narátorovy sebekontroly, anebo za příznak toho, že sdělení nevzniká spontánně poprvé a jedná se o jeho opakovanou podobu. Konkrétní význam můžeme přisuzovat také „jazyku povolání“, využitému žargonu nebo specifické mluvě, kterou produkuje zkušenost z veřejného vystupování narátora.²⁵

Při jazykové analýze může být věnována pozornost také sledování kolísavosti singuláru či plurálu („já“, „my“, „oni“). Zároveň si můžeme povšimnout, zda tyto změny souvisí s tématem rozhovoru a naznačují osobní postoje narátora ve dvou odlišných směrech: buď ve směru zájmu, angažovanosti a ztotožnění s pojednávanou skutečností, anebo naopak nesouhlasu a distance od ní. Často při této analýze býváme svědky jakéhosi „z neprůhlednění“ a „zamlžení“ výpovědi, „ukrytí se“ narátora v neosobním celku (např. „stalo se“) nebo vyjádření osobní bezmoci nad tím, že se např. „něco rozhodlo“ proti jeho vůli a mínění. Zde opět musíme podotknout, že užití plurálu nemusí vždy skrývat předpokládaný význam a může být pouze jednou z forem jazykového stereotypu narátora, kde není třeba pro vysvětlení hledat hlubší motivy. Mimo jiné i z těchto důvodů je třeba rozhovory analyzovat s velkou pečlivostí a rozvahou. Pro dokreslení ocitujme ukázkou z rozhovoru s jedním z politických vězňů, který vzpomíná na výslechy v padesátých letech:

Tazatel: Víím, že jsou to asi těžké vzpomínky, ale můžete si vzpomenout na to, jak probíhalo vyšetřování?

Narátor: Na to nerad vzpomínám, poněvadž ještě než vůbec jsem byl vyšetřovaný, tak tam [v průběhu zatýkání – pozn. autorů] už mě zrychtovali, v lese mě tam zkopali a zboulovali a že... ‚Ty svině, na tebe čekáme‘ nebo ‚tři dni jsme nespali kvůli tobě‘ a tak dál, no, a potom už to prostě bylo pokračování... Možná že mě měli za důležitějšího, než jsem byl, že mě

25 Viz Franz Josef Brüggemeier – Dorothee Wierling: *Einführung in die Oral History. Kursenheit 3: Aswertung und Interpretation*. Hagen, Fernuniversität-Gesamthochschule 1986, s. 54–62.

odvezli – nejdřív ta vojenská služba, jak se jmenovala, O Bé Zet, do Brna, kde si mysleli, bůh ví co mají... no, a když poznali, že to není ono, no, tak mě předali do Olomouce, no, ale zase vynucovali na mně, řekněme, samé nesmyslné věci, které, nebo si mysleli, že bych to mohl vědět a znát.

Tazatel: Ty výslechy byly... byl na vás uplatňován fyzické nátlak?

Narátor: No jistě. V té době se málokdo tomu opravdu vyhnul, že nebyl zmlácený, poněvadž to byla doba, kdy opravdu tam ještě byli naprostí primitivové, a co jako nevymlátili nebo tak, no tak to prostě nevěděli...²⁶

Mezi další sledované fenomény můžeme přiřadit užívání tzv. vatových (výplňkových) slov, jako jsou např. ukazovací a neurčitá zájmena, komparativní spojky („jako“) a podobné výrazy. Zatímco užití běžných vatových slov je sledovatelné po celé délce a šířce rozhovoru, jiná situace nastává, když souvisí pouze s určitými tématy či pasážemi rozhovoru. Tento fakt by opět mohl upozorňovat na citlivá a pro badatelovu analýzu a interpretaci relevantní témata.

Dále je podnětné sledování specifik při užití podstatných a přídavných jmen a také sloves, jejich opakování, využívání zdrobnělin, zveličení, pasivních tvarů odkazujících na nějaké kolektivní dílo či rozhodnutí („udělalo se“, „rozhodlo se“). V podobném duchu vzpomínal např. jeden z předlistopadových řídicích podnikových pracovníků:

V roce 1987, protože celý zahraniční obchod vždycky tam byl takový, bych řekl, určitý problém vztahu mezi výrobou a zahraničním obchodem. Jak to bývá i mnohdy na jiných pracovištích, jedno oddělení se domnívá, že ono vykazuje maximální výkon, a je přesvědčeno o tom, že to druhé oddělení je soustředěno ze samých flákačů. Takže i, bych řekl, určitá taková nedůvěra existovala a tehdejší ústřední výbor strany rozhodnul o sblížení zahraničního obchodu a výroby tím, že některé podniky anebo některé velké obchodní skupiny vyňal z pravomoci tehdejšího federálního ministerstva zahraničního obchodu a vložil je do těla tehdejších výrobně-hospodářských jednotek... V případě Kova to bylo tak, že obchodní skupina 8, to byla teda skupina, které jsem šéfoval... to byla největší obchodní skupina v tehdejší firmě, ...která měla neuvěřitelný obrat, že tam vlastně probíhal veškerý vývoz, dovoz součástek, technologií, obrazovek, tak se stala součástí koncernu Rožnov. Koncern Rožnov v té době měl, tuším, 42 tisíc zaměstnanců. Bylo to 12 nebo 13 podniků... Já jsem se stal tedy náměstkem, statutárním

26 Viz ÚSD, COH, sbírka *Rozhovory*. Rozhovor s Janem Krumpholzem vedl Pavel Urbášek, 2. 7. 2003.

náměstkem generálního ředitele tohoto koncernu. Tento stav trval dva roky, jsem tam působil. ... Velice se nám, dá se říct, obchodně dařilo a i pro naše lidi to bylo podstatně zajímavější, především tedy z důvodu jejich platového ohodnocení...²⁷

Z ukázky je patrné, že adjektivum „naši“ je často používáno k identifikaci narátora s konkrétnějším či abstraktnějším kolektivem. Výraz „oni“ je pak často narátory používán pro vymezení distance a charakteristiku oponentů, protivníků, nebo dokonce nepřátel. V průběhu analýzy by měla být věnována pozornost syntaktickým specifikům a také excerpcování cizích slov, odborných výrazů, neologismů nebo slangu, kterými se narátor pokouší o vysvětlení děje či svých postojů. Často je jimi totiž vyjadřován určitý citový vztah.

Mezi obecné, velmi často diskutované otázky v prostředí orální historie patří také ta, zda je třeba nejasná místa v rozhovoru upravit již v průběhu procesu redakce přepisu. Potenciální výpomoc narátora se nabízí a je také často využívána jako nejschůdnější řešení; na druhou stranu při ní hrozí jistá míra rizika „ztráty autenticity“ rozhovoru, který je takto „ex post“ upravován. Z našeho pohledu je optimální, když v poskytnutém přepisu případné nesrovnalosti odhalí a opraví narátor sám. Pokud již na tomto procesu z různých důvodů nemá možnost participovat, je dobré ponechat přepis v původní podobě a v případě jeho publikace připojit ediční poznámku či vysvětlující komentář.

ANALÝZA PROSTŘEDÍ A NONVERBÁLNÍCH PROJEVŮ

Jako jeden z aspektů analýzy se nabízí sledování vztahu mezi verbálním a nonverbálním projevem narátora v průběhu nahrávání. Do tohoto okruhu je možné zapojit také pozorování narátora v prostředí, kde se rozhovor realizuje. Jak podotýkají odborné práce, ale i samotní badatelé s praxí, volba vhodného prostředí k rozhovoru je jedním z klíčů k úspěchu kvalitního dotazování. Tato volba spočívá vždy na narátorovi, přičemž, jak již bylo řečeno, existují tři základní varianty: nahrávání na pracovišti tazatele, realizace rozhovoru v neutrálním prostředí a konečně nahrávání u narátora v domácnosti. Ačkoli např. u narátorů mladší a střední generace výzkumníci COH učinili dobrou zkušenost i s volbou neutrálního prostředí, např. kaváren či restaurací, optimální je nahrávání v narátorově domácnosti. Nejenže

27 Viz ÚSD, COH, sbírka *Rozhovory*. Rozhovor s V. O. vedl Pavel Mücke, 4. 8. 2011.

se zde narátor projevuje mnohem uvolněněji, ale „domácí půda“ mu dodává sebedůvěru a nerozptyluje jeho koncentraci. Navíc domácí prostředí má pro analýzu velkou výpovědní hodnotu; doporučuje se sledovat „domácí dramaturgii“ prostředí, jež si narátor zvolí (např. obývací pokoj, pracovna, kuchyň, venkovní prostory...), a také konkrétní místo, které v něm sám zaujme. V jednom z dobových záznamů o rozhovoru s bývalým funkcionářem KSČ na krajské a okresní úrovni stojí:

Životopisný rozhovor se uskutečnil 22. 11. 2002 u narátora doma, v obývacím pokoji... u šálků čaje a kávy. Narátor se byl sám ze své vůle předem informovat v COH ÚSD AV ČR o cíli a smyslu projektu. Zde obdržel i okruhy otázek k 1. rozhovoru, na které se snažil připravit. Původně se narátor snažil těchto okruhů držet, postupem času se však stále více „rozpovídal“. Rozhovor byl veden v příjemné atmosféře, postupně až v přátelském duchu. Narátor působil velmi uvolněným dojmem (což se záhy přeneslo i na tazatele), vyprávěl velmi klidně, soustředěně. Gest rukama používal jen výjimečně. V průběhu rozhovoru si v křesle sedal stále pohodlněji, až nakonec seděl zcela neformálně („v tureckém sedu“), když si předtím sundal přezůvky. V průběhu rozhovoru si upravoval jeden řemínek na přezůvce. Rozhovor veden velmi plynule, narátor velmi dobrým vypravěčem. Nebylo příliš třeba ho „povzbuzovat“ k dalšímu vyprávění (spíše naopak).²⁸

Pokud je rozhovor nahráván pouze ve zvukové podobě, tazatel by měl v záznamu o rozhovoru popsat též narátorovu „řeč těla“ (*body language*), z něhož lze při analýze odvozovat míru uvolněnosti, či naopak tenze narátora či narátorky, a dále pak zaznamenat momenty, kdy narátor např. gestikulací rukou, mimikou dodává svému vzpomínání důraz a význam, nebo jím naopak obsah slovního sdělení relativizuje. Z nahrávky je pak možné při analýze alespoň dílem posoudit změny dynamiky projevu (rychlost, rytmus, tón řeči) a i bez možnosti zrakových vjemů lze „po sluchu“ usuzovat o vztahu narátora k pojednávanému projevu. Jak hovoří zkušenosti našich i zahraničních badatelů, tento druh analýzy není radno podceňovat, ale na druhou stranu také přeceňovat. Všechny okolnosti, aspekty i tazatelovy dojmy z nahrávání

28 Viz ÚSD, COH, sbírka *Rozhovory*. Protokol o prvním rozhovoru s Jaroslavem Kubínkem st. zapsal Pavel Mücke, 22. 11. 2002.

by měly být uvedeny v záznamu o rozhovoru jako základ pro poznání narátory osobnosti v dalším „kole“ analýzy.

Na závěr této kapitoly bude dobré pro inspiraci zmínit soubor analytických postupů doporučených „apoštolem“ interdisciplinárního kvalitativního výzkumu Steinarem Kvaalem, které byly svého času v modifikované podobě využívány také výzkumníky COH. Jedná se o tzv. zhuštění (*condensation*), kategorizaci (*categorisation*), převyprávění (*narrative*), interpretaci (*interpretation*) a speciální přístupy (*ad hoc*). Co pod nimi rozumíme konkrétněji?

Zhuštění je forma zestručnění významů a sdělení vyjádřených narátorem v rozhovoru. Jeho výsledek pak tvoří kratší, „zhuštěnější popis“ rozhovoru.

Pod pojmem kategorizace chápeme proces vycházející z faktu, že v rozhovoru jsou obsaženy „smysly“ a významy, které lze uspořádat do kategorií. Jedná se např. o pozitivní nebo negativní tvrzení, nebo také o míru určitého fenoménu sledovaného badatelem, který se dá ohodnotit na stupnici bodové škály (např. čísla od 1 do 5). Touto kategorizací následně vzniká redukce rozhovoru do tabulek nebo čísel. Měřítka a kategorizační rámce si může badatel stanovit buď a priori před vlastním rozhovorem, nebo je utvářet až při četbě přepisu v okamžiku, když zjistí, že lze tímto způsobem analyzovat a zachytit relevantní prvky sdělení.

Převyprávění je zaměřeno na sledování struktury příběhů, historik a epizod z rozhovorů a snaží se zachytit jejich stavbu a zápletku. Pokud tyto zápletky nevzniknou při rozhovoru spontánně, může se tazatel pomocí narativní analýzy pokusit vytvořit koherentní příběh z drobných dějinných úseků (*happeningů*) sdělených narátorem, čímž se výsledný text rozhovoru také zužuje.

Interpretace významů navazuje na předešlé postupy, nese v sobě mnohem větší míru „spekulativnosti“. Místo hledání zjevných struktur a významů jde daleko více do hloubky a mnohem více se podobá např. recenzi filmového či literárního díla, případně psychoanalytické interpretaci snu. Zatímco při kategorizaci a převyprávění se prvky spíše z rozhovoru vyčleňují a „zeštíhlují“, při významové interpretaci se naopak vracejí do kontextu rozhovorů, čímž výsledný text nabývá na objemu.

Poslední doporučenou analytickou cestou je pak utváření významů různými ad hoc nalezenými a vhodně se nabízejícími přístupy. Sem spadá široká škála alternativ, postupů a procesů od využití

„zdravého rozumu“ až po zmiňované kvantitativní rozboru. Výsledkem těchto intelektuálních operací je fixace sdělení ve slovní, číselné i grafické podobě (např. diagramy či tabulky), případně jejich kombinace.²⁹

Dodejme jen, že tato komplexní „metaanalýza“ doporučovaná Steinarem Kvalen byla ve své době využita pro analýzu rozhovorů z projektu Gender studies *Všechny naše věceřsky* a ukázala se jako poměrně nosná. Zatímco Kvale v analytické praxi využíval víceméně jen přepisy rozhovorů, výzkumníci COH preferovali (a dodnes doporučují) práci jak se samotnými přepisy, tak zároveň i s nahrávkami.³⁰

---

29 Viz Kvale: *InterViews*, s. 188–193.

30 Blíže viz Vaněk: *Orální historie ve výzkumu soudobých dějin*, s. 134–135.